

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

D Ü İ F D

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

CİLT: XIX, SAYI: 1

2017/1

DİYARBAKIR / 2017

EBU'L-HASAN EL-EŞ'ARÎ VE EBÛ ALİ EL-CÜBBÂÎ'YE GÖRE NÜBÜVVETİN İMKÂN VE GEREKLİLİĞİ*

Ömer FİDANBOY**

Özet

İslâm inancının üç ana esasından biri olan nübüvvet meselesi, İslam düşünce tarihinde tartışıla gelmiş önemli konulardan biridir. Bu tartışmalar bağlamında en çok üzerinde durulan husus, nübüvvetin imkânı ve gerekliliğidir. Bu çerçevede İbnü'r-Râvendî (v. 301/913-914) ve onun gibi düşünenler nübüvveti inkâr ederken kelamcılar nübüvvetin ispatı için gayret göstermiştir.

Bu çalışmada Ebû Ali el-Cübbâî (v. 303/916) ile öğrencisi Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (v. 324/935-936) nübüvvet konusundaki görüşleri ele alınarak mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Cübbâî'ye göre akıl, Peygamber gönderilmeden önce taabbüdî hükümleri bilemez. Dolayısıyla teklifin var olabilmesi için akla rehberlik edecek Peygamberlerin varlığı zorunludur. Bu zorunluluğun temelinde de "adalet" prensibi yatmaktadır.

Eş'arî'ye göre ise Allah, irade sıfatı mûcibince herhangi bir kayıt ile sınırlanamaz. Binaen aleyh Allah'ın tüm eylemleri mümkünâttandır. Eş'arî'ye göre nübüvvet de bu mantık silsilesinde olduğundan peygamber göndermek Allah hakkında zorunlu olmayıp mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Nübüvvet, İmkân, Gereklilik, Ebû Ali el-Cübbâî, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî.

* Bu çalışma 2018 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan "Nübüvvet Tartışmaları, Ebu'l-Hasan El-Eş'arî ve Ebû Ali El-Cübbâî Örneği" adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

**Araştırma Görevlisi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı, omerfarukfidanboy@gmail.com

The Possibility and Necessity of Prophethood According to Ebu'l-Hasan Al-Ash'ari and Abu Ali Al-Jubbai*

Abstract

The prophethood issue, one of the three main beliefs of Islam, is one of the important topics discussed in the history of Islamic thought. In the context of these discussions the most emphasized issue is the possibility and necessity of prophethood. In this context, Ibnu'r-Râvendi and those who think like him denied the prophethood, while the Theologians strivetoprove for prophethood.

In this study, Abu Ali al-Jubbai (v. 303/916) and his student Ebu'l-Hasan al-Ash'ari (v. 324 / 935-936) were evaluated comporatively in terms of their views on the nübüvet. According to Jübbâî, reason can not know the prejudicial provisions before the Prophet is sent.

So the prophethood that will guide to the mind is necessary in order to presence the proposal. On the basis of this obligation lies the principle of "justice". According to Ash'arî, Allah can not be limited by any record in accordance with his will. For this reason all actions of Allah are possible. According to Ash'arî, nübüvet is also in this line of logic, so sending a prophet for Allah is not compulsory.

Keywords

Kelâm, Prophethood, Possible, Necessity, Abu Ali al-Jabbai, Abu'l-Hasan al-Ash'ari.

---

* This article is extracted from my master thesis entitled "Debate on Prophethood Abu'l-Hasan al-Ash'ari, Abu Ali al-Jabbai Example"(Master Thesis, Dicle University, Diyarbakır/Turkey, 2018).

Giriş

Tarihsel süreçte itikadî alanda insanların en fazla ilgi ve dikkatini çeken mesele nübüvvete iman hususu olmuştur. Nübüvvet meselesini geniş bir çerçevede ele alan pek çok çalışma mevcuttur. Çalışmamızda tezimizin omurgasını oluşturan, kelâm geleneğinin iki önemli temsilcisi, görüşleriyle Eş'arî mezhebinin kurucusu Ebu'l Hasan el-Eş'arî ve Basra Mu'tezilesinin sekizinci dönem âlimlerinin başı olarak kabul edilen Ebû Ali el-Cübbâî'nin nübüvvete dair görüşleri nakledip karşılıklı bir şekilde değerlendireceğiz. Bu iki düşünür hakkında birtakım çalışmalar mevcuttur. Fakat bunların görüşlerini karşılıklı olarak bir araya getiren, bu görüşleri mukayese metodunu kullanarak analiz eden herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Aynı şekilde bu iki düşünürün nübüvvet ile alakalı görüşlerinin mukayeseli bir şekilde değerlendirildiği herhangi bir çalışmaya da rastlayamadık.

Böylelikle nübüvvet meselesi ile ilgili Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ile Ebû Ali el-Cübbâî'nin hemfikir veya muhalif oldukları hususları tespit ederek ortaya koyduk. Ayrıca eğitim hayatının büyük bir bölümünü hocası Cübbâî'nin yanında geçiren Eş'arî'nin, özellikle itikad alanındaki düşüncelerinin oluşumunda hocasının etkisini inceledik. Bununla beraber nübüvvet hakkında Eş'arî'nin Cübbâî'ye muhalefet ettiği hususları ve bunun gerekçelerini bulmaya çalıştık. Böylelikle her iki düşünürün konuyla alakalı iddia ve delillerini bir araya getirip karşılıklı olarak değerlendirmeye tabî tuttuk. Bundan dolayı bahsi geçen konunun araştırılmasının alana katkı sağlayacağı düşündük ve bu çerçevenin dışına çıkmayarak konunun kapsamını sınırlı tuttuk.

Nübüvvetin Hükümü

Kâdîm bir geleneğe sahip olan İslâm düşünce tarihi, nübüvvet meselesi hakkında da ciddi bir müktesebata sahiptir. Bu mesele İslâm düşünürleri arasında üzerinde epeyce durulmuş ve tartışılmış bir meseledir. Bu konuda yapılan tartışmaların ana sebebi, nübüvvetin hükümü ile alakalı düşünürlerin tek bir noktada buluşmamış olmasıdır. Zira kimileri nübüvvetin vâcib, kimileri mümkün, kimileri ise muhâl olduğunu savunmuştur.⁶³³

Peygamber göndermenin Allah hakkında vâcib olduğuna inananların başını Mu'tezile çekmektedir. Şîa'nın büyük çoğunluğu ile bir kesim İslâm filozofu da aynı görüştedir. Peygamber göndermenin Allah hakkında zorunlu olmamakla beraber imkânsız dahi olmadığını savunan Ehl-i sünnet, bu durumun tamamen Allah'ın isteğine bağlı bir şey olduğunu ve bu iradesine binaen peygamberler göndermiş olduğunu ifade etmiştir. Son olarak nübüvvetin muhâl (imkânsız) olduğunu ve bunun Allah inancına zarar verdiğini düşünen gruptur ki bunlar Deistler,⁶³⁴ Berâhime,⁶³⁵ Sümeniyye,⁶³⁶ Ebû Bekir Zekeriyya er-Râzi (v. 313/925), İbnü'r-Râvendî (v. 293/905) ve onlar gibi düşünenlerdir. Öte yandan Hıristiyanlar'ın, peygamberlerin sıfatları hususunda aşırıya

---

⁶³³ Muhammed b. Muhammed Ebu Mansur el-Matûridî, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, trc, Bekir Topaloğlu, İsmâ yay. Ankara 2005, s. 229-230.

⁶³⁴ Tanrı'nın varlığını ve âlemin ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte akla dayalı bir tabii din anlayışı çerçevesinde nübüvveti şüphe ile karşılayan veya inkâr eden felsefî ekolün adı. Hüsameddin Erdem, *Deizm, DİA.*, cilt: 09; sayfa: 109.

⁶³⁵ Hindistan'da kutsal metin kabul edilen Vedalar'ın yorumu mahiyetindeki Brahmanalar'da yer alan ve kast sisteminin en üst tabakasını oluşturan Brahmanlar'ca temsil edilen dinî yapı. Günay Tümer, *Brahmanizm, DİA.*, cilt: 06; sayfa: 329.

⁶³⁶ Budist inancını benimseyenler için müslüman yazarlar tarafından kullanılan bir terim. Ahmet Güç, Sümeniyye, *DİA.*, cilt: 38; sayfa: 132.

kaçmaları ve onlara ulûhiyet isnad etmeleri en az nübüvveti inkâr edenler kadar bu müesseseye zarar vermiştir.⁶³⁷

Genel olarak düşünce tarihine baktığımızda nübüvvet meselesinin geniş bir yelpazede ele alınıp incelenmesi ilk olarak İslâm filozofları tarafından gerçekleştirilmiştir. İslâm filozoflarından Fârâbî'nin (v. 339/950), nübüvvet teorisinin akıl babası olarak kabul edilmesi bunun bir göstergesidir.⁶³⁸

Nübüvvet'i inkâr ve ispat tartışmaları devam ederken Ehl-i sünnet kelâmcıları, nübüvvetin gereksiz olup Allah inancına zarar verdiğini iddia eden bu tür fırkalara karşı ciddi bir mücadele vermiştir. Ehl-i sünnet, nübüvvetin gerekli ve faydalı bir müessese olup Allah inancı ile ters düşmediğini savunmuştur. Böylelikle bir taraftan nübüvvetin ispatı için deliller öne sürerken diğer taraftan nübüvveti inkâr edenlere reddiyeler yazarak onların iddialarını çürütmeye çalışmıştır.⁶³⁹ Öte yandan Musevîler ile Hıristiyanlara karşı Hz. Peygamber'in nübüvvetinin hak olduğu ve onun son peygamber olduğu hususlarında da mücadele etmiştir.⁶⁴⁰

Nübüvveti inkâr edenlerin düştüğü en büyük yanlış bu konuda "Kıyasu'ş-Şahid 'ala'l-Ğaib" kıyasını kullanmalarıdır. Yani fizik âlemini dikkate alıp metafizik âlemi fizik âlemine kıyas etmeleridir. Bu mantık açısından yanlış olup kişiyi doğru bir neticeye ulaştırmayan bir kıyastır. Bu düşüncede olanlar, akıllarına yatmayan her şeyi (dolayısıyla metafizik âlemini de) inkâr etmiştir. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki nübüvveti inkâr edenler, sadece

⁶³⁷ M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İstanbul 1998, s. 94.

⁶³⁸ Bilal Kuşpınar, *İbn-i Sina'da Bilgi Teorisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 145.

⁶³⁹ Yusuf Sevki Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", *DİA*, c. 9, s. 116.

⁶⁴⁰ Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012, s. 140-141.

metafiziği inkâr edenler değildir. Zira metafiziği kabul etmesine rağmen, nübüvveti inkâr eden bazı akımlar da mevcuttur.

Fahredden Râzî (v. 606/1210), nübüvveti kabul etmeyenleri *el-Muhassal* adlı eserinde genişçe ele alıp bunları yaklaşık on farklı kategoride incelemiştir.⁶⁴¹ Şöyle ki;

1) Metafiziği tümünden inkâr edenler ki bunlara Materyalist denmektedir. Bunların hedefleri aslında doğrudan nübüvveti inkâr değildir. Ancak metafiziği tümünden inkâr ettiklerinden, Allah'ın varlığına inanmadıklarından ve nübüvvetin de metafizik âlem ile ilişkisinden dolayı nübüvveti de inkâr etmişlerdir.⁶⁴²

2) Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber O'nun cüziyyatı yani tikelleri bilmediğini savunanlar ki bunlar filozoflardır. Bu şekilde düşünmeleri, Gazzâlî'nin onları tekfir etmesine sebep olmuştur. Zira onlara göre, Allah cüziyyatı bilmediğine göre yeryüzüne Peygamber göndermesi mümkün değildir.

3) Allah'ı ve metafizik âlemi kabul etmekle beraber yeryüzündeki tüm dinleri reddedenlerdir. Bu görüşü savunanlar Deistlerdir. Zira Deistler Allah'ın insanları yarattıktan sonra onlara herhangi bir zorunluluk yüklemeyeceğine dolayısıyla emir ve yasaklarda bulunamayacağına inanmaktadırlar. Bunlara göre, teklif olmadığına göre, tebliğ için herhangi bir elçinin gönderilmesi mümkün olmayıp muhaldir.

---

⁶⁴¹ Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, AÜİFY, Ankara 2013, s. 212-213; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 221; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, nşr. Dâru'l-Emâne, Beyrût 1969.s. 201.

⁶⁴² Ayrıca bkz. Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1996, s. 256-262.

4) Metafizîği ve Allah'ın varlığını kabul edip Allah'ın, insanlara emir ve yasaklarda bulunmasını mümkün görenlerdir. Bununla beraber emir ve yasakların insanlara tebliğ edilmesinde Peygamberlere gerek olmadığını savunmuşlardır. Zira onlara göre akıl tek başına iyilik ve kötülüğü algılamada yeterli olup başka bir şeye ihtiyaç yoktur.

5) Şayet Allah, insanlara bir peygamber göndermiş olsaydı muhakkak üstün meziyetlere sahip olan meleklerden birini gönderirdi diyerek insanlardan peygamber olamayacağını iddia edip nübüvveti inkâr edenlerdir.

6) Peygamber olacak kişinin neticede insan olduğu ve bundan dolayı şeriata uygun düşmeyen hareketlerde bulunabileceğine savunanlardır. Bunlara göre, bu durumda ki bir kişinin söz ve davranışları birbirine uymamaktadır. Böyle biri peygamber olamayacağından nübüvveti inkâr etmişlerdir.

7) Nübüvveti inkâr eden bir takım sapık Sûfiler'dir. Bunlar, ipin ucunu kaçırarak Allah'ın dışında ki herhangi bir şey ile iştilal etmeyi yasak görüp bunları marifetullah bilincini idrak etmeye engel olarak görürler. Dolayısıyla onlara göre insanlara bir takım vazifeleri tebliğ edip yükümlü kılan ve onları Allah'tan alıkoyan peygamberlerin varlığı mümkün değildir.

8) Allah'ın Peygamber vasıtasıyla yerine getirilmesini emrettiği; namaz, oruç, zekât, hac ve bunların dışındaki bizi mükellef kıldığı ibadetlerin insanlara zahmetten başka herhangi bir faydasının olamayacağını savunanlardır. Dolayısıyla bunlara göre, böyle bir şey yapmak Allah'a yakışmayacağından nübüvveti inkâr etmişlerdir.

9) Genel olarak nübüvveti inkâr etmeyip sadece Hz. Peygamber'in (a.s.) nübüvvetini inkâr edenlerdir. Bunlar,

Yahudiler ile Hıristiyanlardır. Bunlar nübüvveti kabul etmekle beraber Hz. Peygamber'i ve onun son peygamber olduğunu inkar etmişlerdir.

10) Nübüvvetin ispatında kanıt olarak kullanılan mûcizeyi inkâr edip onu sihir ile eşdeğer tutanlardır. Bunlar mûcize ile sihrin birbirine çok benzeyip ayırt edilemeyeceğini savunmaktadır. Mûcize'yi kabul etmediklerinden dolayı nübüvveti de inkâr etmişlerdir.

Ehl-i sünnet Kelâmcıları, nübüvveti kabul etmeyen grupların bütün itirazlarını ele alıp önemsemiş, ilmî bir tahkikten geçirmiş ve varid olan bu itirazları gidermeye yönelik cevaplar vermeye çalışmıştır. Bu itirazları gidermeye yönelik nübüvvetin ispatında birçok delil öne sürmüştür. Bu delillerin en önemlilerinden biri İrşâd delilidir. Mâtürîdi başta olmak üzere Kelâmcıların çoğu bu delilden istifade etmiştir.⁶⁴³ Cumhuriyet ulema, bizlere Allah tarafından gönderildiğini iddia eden kişinin davasında sadık olduğunu en açık ortaya koyan delilin Mûcize delili olduğunu beyan etmiştir.⁶⁴⁴

1.1.Nübüvvetin İmkân Ve Gerekliliği

Ehl-i sünnet Kelâmcıları, nübüvvet meselesini aklî imkân yönünden ele alarak değerlendirmiş ve böylelikle gerek yaratıcı tarafından gerekse insanlar tarafından nübüvveti herhangi bir engelin olmadığını ifade etmişlerdir. Hatta insanların peygamberlere olan aşırı ihtiyacı, insanlar açısından bunun ne

---

⁶⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 224-226.

⁶⁴⁴ Neseî, Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tebîrâtü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay, Ankara 1993, c. 1, s. 468; Eş'arî, Ebu Hasan Ali b. İsmail, *el-İbane an Usûli'd-Diyâne*, thk. Abbas Sabbağ, Daru'n-Nefais, Beyrût 2010, s. 124-125; Kadı Abdulcebbar, Ebû'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedâni, *el-Muğni fî Ebbâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, thk. Mahmud el-Hudayri, Kâhire 1965, s. 160-165.

kadar zarurî bir durum olduğunu ortaya koymuştur. Bu konuda Ehl-i sünnet kelâmcıları,⁶⁴⁵ İslâm filozofları,⁶⁴⁶ Şîa ve Mu'tezile⁶⁴⁷ yani genel olarak bütün İslâm âlimleri fikir birliği içinde olup aynı düşünmekedirler.⁶⁴⁸ Hatta İmam Maturidî (v. 333/944), bu konuda İslâm filozoflarının ittifak halinde olduklarını nakletmektedir.⁶⁴⁹

Nübüvvetin imkân meselesine iki yönlü bakmak gerekir; Allah açısından ve insan açısından. Meseleye Cenab-ı Hak tarafından bakılacak olursa, nübüvvetin muhal değil mümkün olduğu görülmektedir. Zira Allah, irade ve kelâm sıfatlarına haizdir. Madem bu sıfatları vardır, o takdirde bunların tecelli etmesi gerekir. Nübüvvetin muhal olduğunu iddia edenler en başta Allah'ı noksanlık ile nitelemekte olup isbât-ı vâcib'de delil olarak kullanılan "ekmel varlık" sıfatından çıkarmaktadır.⁶⁵⁰

Konuyu insan açısından değerlendirecek olursak, yine karşımıza çıkan netice nübüvvetin muhal değil mümkün olduğudur. Zira insanlar fiziksel ve ruhî olarak çeşitli özelliklerle donatılmış ve farklı tabiatlarla yaratılmıştır. Dolayısıyla bir peygamber diğer insanlardan farklı olup metafizik âlem ile irtibata geçebilir ve oradan aldığını buraya taşıyabilir. Böylelikle insan

⁶⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 222-232; Bâkılânî, Ebu Bekir et-Tayyib, *Temhidü'l-Evâil ve Telhisü'd-Delâil*, thk. İmâdüddin Ahmed Haydar, Beyrût 1987, s. 142-145; Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, c. 1, s. 454-455.

⁶⁴⁶ Ebû Ali Hüseyin b. Abdullah İbn Sina, *eş-Şifâ el-İlâhiyyât*, Birleşik Arap Cumhuriyeti: t.y., c. 2, ss. 441-443.

⁶⁴⁷ Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Ahmet, *Nihâyetü'l-İkdam fî İlmi'l-Kelâm*, London 1934, s. 484.

⁶⁴⁸ Mustafa Akçay, "Bir Kelâm Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, silt 3, sayı 3 (2001), s. 218, 219.

⁶⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 176.

⁶⁵⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Medâricü's-sâlikin*, Kahire 1403/1983, c. 1, s. 79-80.

açısından bunun herhangi bir mahsuru olmayıp aksine birçok fayda ve maslahat söz konusudur.⁶⁵¹

Mu'tezile'nin önde gelen düşünürlerinden Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahız (v. 255/869) da nübüvvetin zorunlu bir müessese olduğunu düşünenler arasındadır. Zira akıl, bilgi tek başına hakikat bilgisine ulaşmak için kâfi olmayıp, insanlar bu bilgiye ulaşabilmek için başka ilahî bir kaynağa muhtaçtır. Bu ihtiyacı karşılayacak olan şeyde nübüvvet müessesesidir.⁶⁵²

Hüccetü'l-İslâm İmam Gazzâli (v. 505/1111), velilerin yaşamış oldukları tecrübelerin nübüvvet müessesesini anlamaya yönelik kolaylaştırıcı olduğunu savunmaktadır. Zira Gazzâli'ye göre, insanların yeni meydana gelen bir hadiseyi kolayca kabullenebilmesi için, o şeyi önceden hayat serüvenlerinde tecrübe etmesi, çok büyük bir önem arz etmektedir. Zahid ve ilmîyle amel eden bir âlim, uykuda olduğu sırada görmüş olduğu rüya vasıtasıyla nasıl ki keşif ve ilham kaynaklı bir takım bilgiler elde etmiş olur. Aynen öylede Nebî olacak kişi, Allah'tan çeşitli yollarla bir takım bilgi ve haberler elde edebilir. Bu gayet doğal bir durumdur.⁶⁵³ İbn Haldûn (v. 808/1406), İbn Teymiyye (v. 728/1328) ve İbn Hazm (v. 456/1064) gibi düşünürler de velâyet mertebesine ulaşmış insanların keşfeden insanların nübüvveti daha kolay kavrayabileceğini söyleyerek bu hususta Gazzâli'yi teyit etmişlerdir. Ancak bununla birlikte hiçbir velinin peygamber makamına ulaşamayacağını ifade etmişlerdir.⁶⁵⁴ Yakın dönem

---

⁶⁵¹ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed Hazm ez-Zâhiri, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrût 1986, c. 1, s. 139-140; Âmidî, Seyfüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ali b. Muhammed, *Ebkârü'l-Efkâr fi Usûli'd-Din*, nşr. A. Muhammed el-Mehdi, Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 2002, c. 4, s. 51.

⁶⁵² Yavuz Yusuf Şevki, "Cahız", *DİA*, c. 8, İstanbul 1993, s 24-25.

⁶⁵³ Gazzâli, *el-Munkızu mine'd-Dalâl*, nşr. Ahmet Şemseddin, Beyrût 1988, s. 68-69.

⁶⁵⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, c. 1, s. 140, İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-

Kelâm âlimlerinden Ferid Vecdi (1878-1954) de, keşfi bilgilerin varlığını önemsemiş ve bunları nübüvvetin mümkün olduğunu gösteren bilgiler olduğunu savunmuştur.⁶⁵⁵

Son olarak Selefi düşünürlerin bu husustaki görüşlerine bakacak olursak, Selefi düşünürler, diğer hususlarda olduğu gibi nübüvveti de nasslara bağlı kalarak ele almıştır. İlk dönem Selefi düşünürlerinin nübüvvet ile ilgili görüşleri dar bir çerçevede olmuştur. Örneğin selefin önde gelen düşünürlerinden Ahmed b. Hanbel, (v. 241/855) nübüvvetin imkânı, peygamberlerin dereceleri, mucize vb. konulara değinmemiştir.⁶⁵⁶ Zira o dönemlerde bu gibi konular üzerinde kayda değer görüş ayrılıkları olmamıştır. Ayrıca Tahâvî (v. 321/933), İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) ve Ali el-Kari (v. 1014/ 1605) de Allah Teâlâ'nın rahmeti gereği peygamber göndermesinin zorunlu/vâcib olduğunu savunmuşlardır.⁶⁵⁷

1.1.1.Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Ebû Ali el-Cübbâî'ye Göre Nübüvvetin İmkânı

1.1.1.1.Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye Göre Nübüvvetin İmkânı

Eş'arîlere göre, Allah'ın mürid olup irade sıfatıyla vasıflanması, Onun herhangi bir kayıt ile sınırlanamayacağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Onun iradesini kısıtlayacak veya

---

Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1983.c. 3, s. 1092-1097.

⁶⁵⁵ Muhammed Ferid b. Mustafa Vecdi, *es-Sîretü'l-Muhammediyye*, Kahire ts., s. 55.

⁶⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Akide*, Dımaşk, 1988, s. 125-126.

⁶⁵⁷ İbn Ebi'l-İzz, Ebü'l-Hasan Sadreddîn Ali b. Ali b. Muhammed Hanefî Dımaşkî, *Şerhü'l- Akideti't-Tahâviyye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin Türkî, Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987, s. 5,6; İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed el-Harrânî, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, nşr. Amir el-Cezzâr-Enver el-Bâz, Mansûra 1995, c. 1, s. 38; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zadü'l-Mead*, c. 1, s. 28, 29; Ali el-Karî el-Herevî, *Davü'l-meâlî li bedi'l-Emalî*, Daru'l-Beyrûtî, thk. Haldun Ali Zeynuddin, Beyrut, ts., s. 17.

yön verecek herhangi bir dış etken bulunmamaktadır. Ayrıca Eş'arî, nübüvvetin imkanı hususunu incelerken Cenab-ı Hakk'ı ve sıfatlarını baz almıştır. Eş'arî, nübüvvetin tamamen kulların maslahatına olduğunu, Allah'a hiçbir faydasının olmadığını ve Allah'a hiçbir fiilinin vâcib olmadığını dolayısıyla peygamber göndermenin de kendisine vâcib olmadığını savunmuştur.⁶⁵⁸

Nübüvveti akıl açısından değerlendirirken, Allah'ın tüm eylemlerinin mümkünattan olduğunu ve Peygamber göndermesi de bu eylemlerin bir parçası olduğundan nübüvveti de mümkünattan saymıştır.⁶⁵⁹ Burada imkândan kastedilen şey, olup olmaması bakımından Allah'a nispetle durumun aynı olmasıdır.⁶⁶⁰ Yani Peygamber göndermesi, tamamen Onun hikmet ve lütfunun bir gereği olup Peygamber gönderip göndermemesi tamamen Onun tercihine kalmış bir şeydir. Bu hususta kendisine herhangi bir zorunluluk yoktur. Ayrıca gönderdiği takdirde o Peygamberi istediği cinsten seçme hak ve yetkisine sahiptir. Bilakis göndermesinde kulları için birçok fayda ve maslahat vardır. Aynı şekilde yaptığı her şeyde hikmet ve maslahat vardır. Dolayısıyla peygamber göndermezse bile bu, Onun için adaletsizlik olarak algılanamaz.⁶⁶¹

Eş'arî ve bazı kelâmcılar, hüsün-kubuh delilini nübüvvetin ispatına yönelik olarak kullanmıştır. Fakat dikkat edilmesi gereken husus, Eş'arî hüsün-kubuh delilini Mu'tezile'nin yorumladığı şekilde ele almamıştır. Zira Eş'arî'ye göre, yaratılmışlar içinde aklı ile temayüz eden insan, tek başına akıl ile bir şeyin iyi veya kötü

---

⁶⁵⁸ İbni Füreke, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dâru'l-Maşrık, Beyrût 1987, s.176.

⁶⁵⁹ İbn Füreke, *Mücerredü Makalat*, s. 174.

⁶⁶⁰ Taftazanî, *Şerhu'l-akaid*, Ramazan Ef. Hş. İçinde, Der saadet, İstanbul 1323, s. 275-276.

⁶⁶¹ Sa'düddin Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 215.

olacağını bilemez. Akıl bunu bilmeye kâfi gelmediğinden Allah insanlara, bunu bir elçi vasıtasıyla bildirmişdir.⁶⁶²

Öte yandan Allah'ı değerlendirirken insanlar için var olan ahlâkî değerler üzerinden bir değerlendirme yapma yerinde değildir. Üzerinde herhangi bir güç mevcut olmadığından kendisi için teklif söz konusu değildir. Eş'arî düşünür İbn Fûrek, (ö.406/1015) '*Mücerredü Makalati's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*' adlı eserinde konuya dair İmam Eş'arî'den şunu nakletmektedir: "Allah'ın, Peygamber göndermesi akıl açısından kesinlikle vâcib değildir. Peygamber göndermek ya da göndermemek, Onun tercihine kalmış bir şeydir. Bir kavme Peygamber gönderildiğinde o kavmin iman edeceğinin ya da küfürde daha aşırı gideceğinin bilinmesi, bu fiili yapmayı ya da yapmamayı Allah'a vâcib kılmaz. Tercih hakkı, tamamen Allah'a aittir. Şayet bu fiili gerçekleştirirse lütufta bulunmuş olur. Terk etmesi halinde ise zulmetmekle nitelendirilemez"⁶⁶³ Anlaşıyor ki Eş'arî, Allah'ın Peygamber göndermesini "Lütuf prensibine" dayandırarak açıklamıştır.

Eş'arî kelâmcılarından İmam Gazzali (ö. 505/1111) ise nübüvvet meselesinin akıl hudutlarını aşan bir konu olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte nübüvvetin imkânuna dair, Allah'ın "mütেকellim" olmasını delil olarak getirmiştir. Zira Onun bu sığata haiz olması, nefsî kelâmının muhtevasını Peygambere bildirmesini mümkün kılmıştır.⁶⁶⁴

⁶⁶² Eş'arî, *el-Lüma fi Redd ala Ehl-i Zeyğ ve'l-Bida*, thk. İzzettin Seyrevan, nşr. Dârü Lübnân li't-Tabi ve'n-Neşr, Beyrût 1987, s. 71-72; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makalat*, s. 174, 285; Bağdâdi Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, *Kitâbü Usûli'd-Din*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1981, s. 263; Gazzâlî, *Meâricü'l-Kuds fi Medârici Ma'rifeti'n-Nefs*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1988, s. 132-133.

⁶⁶³ İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlât*, s. 174.

⁶⁶⁴ Gazzali, *el-İktisad fi'l-i'tikad*, s. 121.

Nübüvvetin insan açısından değerlendirmesine yönelik Eş'arî bir kelâmcı olan Fahreddin Râzi (v. 606/1210), *قُلْ لَّا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنَّا أَتَيْنَا مَا يُوحَىٰ إِنِّي قُلٌّ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ* “De ki: Size, benim yanımda Allah’ın hazineleri var, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Yine size ben bir meleğim de demiyorum. Ben ancak bana vahyolunan şeye uyarım. De ki: Görmeyenle gören hiç bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz”⁶⁶⁵ ayetinin açık bir şekilde müşriklerin nübüvvet hakkındaki sapık görüşlerine ve aynı zamanda nübüvvetin imkânına dair bir delil olduğunu savunmuştur. Nitekim ayetten de anlaşılacağı üzere müşriklerin hayallerindeki Peygamber, ancak bir ilahta bulunabilecek olan sıfatlarla muttasıf, gaybı bilen ve beşeriyetten tecerrüd etmiş meleksî bir varlıktır. Yukarıda ki ayet, dikkatleri bu hususa çekmektedir. Zira Hz. Peygamberin böyle bir iddiası olmayıp o sadece kendisinin Allah tarafından gönderilmiş bir Peygamber olduğunu iddia etmiştir.

Mâtürîdi, olaya farklı yaklaşım insan açısından baktığımız zaman nübüvvetin zorunlu olduğunu insanın Peygambersiz yapamayacağını savunurken, olaya Allah açısından yaklaşıldığında ise bu zorunluluğun olmadığını Nebî göndermenin onun için mümkünattan olduğunu savunmuştur.⁶⁶⁶

1.1.1.1.Cübbâ'ye Göre Nübüvvetin İmkânı

Öncelikle Ebû Ali el-Cübbâî, nübüvvetin imkanı hususunu incelerken aklı ve insanı baz almıştır. Nübüvveti inkâr edenlere karşı nübüvvetin imkân dâhilinde olduğunu savunmuş ve inkâr edenlerin görüşlerini reddetmiştir. Cübbâ'ye göre bir Peygamber Allah’ın kendisine verdiği talimat gereği, kendinden önceki şeriatı tamamen ortadan kaldırıp ilğa edebildiği gibi ıslah yoluna gidip

⁶⁶⁵ Enâm 6/50.

⁶⁶⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 223-232.

birtakım ekleme ve çıkarmalar da yapabilir. Ya da bunların hiçbirine başvurmayıp önceki şeriatı olduğu hal üzere ibkâ ederek devam ettirebilir. Böylelikle önceki şeriatın hakikatlerini takrir etmek ve aynı zamanda kulun üzerindeki vacibatı tezkir etmek için Peygamberler gönderir ve buna aklen engel teşkil edecek bir durum da söz konusu değildir.⁶⁶⁷

Mu'tezile'nin diğer önemli bir ismi olan Ebu Haşim el-Cübbâî (v. 321/933) ise konuya dair farklı bir yaklaşım içerisindedir. Ona göre akıl ile anlaşılıp kavranılabilecek dini konular için Peygamber göndermek gereksizdir. Akıl bu vazifeyi gördüğünden sırf bunun için Peygamber göndermek aklen imkânsızdır. Fakat aklın yeterli gelmeyeceği konularda ise bu hususları kullara bildirecek Peygamberlerin gönderilmesi aklen zorunludur.

Mu'tezile'nin son vârisi ve meşhur kelâm âlimi olan ve aynı zamanda Cübbâî'nin görüşlerini bize ileten Kâdı Abdülcebâr (v. 415/1025), konuyu adalet prensibi çerçevesinde ele alıp tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır. Nübüvvetin hükmünü açıklamış, bu hususta Berâhime ile aynı görüşte olanların görüşlerini ele almış ve nübüvvetin hükmüne dair bunun aklen muhal olmadığını ispata çalışmıştır.

Öte yandan Kadı'ya göre şayet peygamber gönderme hususunda herhangi çirkin bir durum söz konusu olması halinde, Allah'ın buna yönelmesi asla düşünülemez. Dolayısıyla nübüvvette herhangi çirkin bir durum söz konusu olmadığına göre Berâhime ve aynı görüşte olanların nübüvveti muhâl görmesi yersiz ve geçersizdir. Ayrıca Kâdı, konu ile alakalı "nübüvvet meselesinde bilmem gerekenler nelerdir?" tarzında sorulan bir soruya şöyle cevap vermiştir; "Senin ilk etapta bilmen gereken şey, Allah'ın Peygamberler göndermesinin imkân dâhilinde olduğunu

⁶⁶⁷ Kâdı, *el-Muhtasar fi Usûli'd-Din*, Mısır 1971, s. 243-247.

bilmendir. Aynı zamanda bunun faydalı ve isabetli bir karar olduğunu kabullenmendir".⁶⁶⁸

Nübüvvetin aklen muhâl olmadığını kabullendikten sonra üzerinde durulması gereken bir diğer mesele ise O'nun vâcip-mümkün hükümleri arasında hangi hükme tabi olduğudur. Peygamber göndermek, Allah'a ait bir fiil olduğundan bunun mümkün veya vâcib olması tamamen Allah'ın fiillerinin ne şekil ve nasıl meydana geldiğine bağlıdır. Kâdı Abdulcebbar'a göre, Allah'ın tüm fiilleri güzeldir. Güzel olmayan bir fiil asla ondan sadır olmaz. Bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Allah'ın fiillerinin ortak sıfatı, hüsündür. Biz bu durumu, Allah'ın kabih olanı yapmayacağı delaleti üzerinden ortaya koymuştuk. Ve yine açıklamıştık ki, hüsün ya da kubuh kapsamına girmeyen fiilleri de Allah'ın işlemesi doğru değildir. Öyleyse Allah, bütün fiillerinde hasen olanı gerçekleştirmek zorundadır"⁶⁶⁹

İnsanların peygamberlere itaat etmeleri onların ebedî saatleri için gereklidir. Cübbâî, وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ "Biz her Peygamberi –Allah'ın izniyle- ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik"⁶⁷⁰ ayetinden yola çıkarak peygamberlerin gönderiliş gayelerinden birinin de kendilerine itaat edilmesi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷¹

---

⁶⁶⁸ Kadı, *Muğnî*, c. 15, s. 38.

⁶⁶⁹ Kadı, *Muğnî*, c. 7, s. 65.

⁶⁷⁰ Nisa, 4/64.

⁶⁷¹ Fahreddin Razi, Ebu Abdillah Muhammed, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefatihü'l-Çayb)*, nşr. Daru İhyai't- Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1420, c. 10, s. 123; Ebu Hafis Siracuddin Ömer b. Ali el-Hanbelî ed-Dımeşkî, *el-Lubab fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, c. 6, s. 463.

1.1.2.Ebu'-Hasan El-Eş'Arî Ve Ebû Ali El-Cübbâî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliği

1.1.2.1.Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliği

Peygamberlerin gönderilmesinin gerekli olup olmaması toplumun ve bireylerin peygamberlere olan ihtiyaçlarına bağlıdır. Şayet böyle bir ihtiyaç var ise bunun hangi alanlarda olduğuna ve nasıl giderilmesi gerektiğine dair konu üzerinde uzunca tartışmalar yapılmıştır. İnsanların peygamberlerin gönderilmesine muhtaç olduklarını düşünen İslâm âlimleri, insanların gerek psikolojik açıdan gerekse sosyal açıdan zayıf olduklarını ve bu zaafı nedeniyle peygamberlerin yol göstericiliğine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Zira onlara göre insanların vahiyden yoksun bir şekilde tek başına akıl ile Allah'a ulaşabilmesi mümkün gözükmemektedir.

Bu hususta Kur'an bizlere, Hz. İbrahim'in kıssası üzerinde gereken mesajı vermiştir. Nitekim Hz. İbrahim, akli ile Allah'ı bulmaya çalışmış, yıldızlara ve güneşe yönelip bir takım tasvirlerde bulunmuştur. Ruh dünyasında yapmış olduğu tüm bu münakaşalar neticesinde ancak kalbine beliren kudsî işaretlerle Allah'ı bulabilmiştir.⁶⁷²

Allah'ın peygamberleri göndermesinin bir diğer önemli sebebi de insanların ahlâken yetersiz ve irade bakımından zayıf olmalarıdır. İnsanoğlu, kâinat ile uyum halinde olup olgun ve vakur bir yapıya sahip olmalıdır. Bu gelişmelerin gerçekleşebilmesi için ruh âlemine uygun bir çevre zemini şarttır. Fakat Kur'an'ın "bâtıl" olarak nitelendirdiği birtakım sapmalar ister istemez bu tabî gelişimi olumsuz bir şekilde etkilemiş ve etkilemektedir.

⁶⁷² Enam, 75-83.

İlk insan ve ilk peygamber olduğuna inanılan Hz. Âdem'in peygamber olarak görevlendirilmesindeki temel gaye, insanlara yol gösterip eksikliklerini gidermek, onları kemâle ermeleri hususunda desteklemek ve yardımcı olmaktır. Şu bir gerçek ki Yüce Allah'ın insanlara peygamber göndermesi daha çok onların sapıp azgınlaştıkları dönemlerde olmuştur. Hz. Âdem'den sonraki zamanlarda da devam eden bu kötü gidişat, tafisi mümkün olmayan bir hal alınca, peygamberler zincirine yeni halkalar eklenmiştir. Böylelikle Hz. Âdem ile başlayan bu nübüvvet zincirine Hz. Muhammed eklendikten sonra nübüvvet müessesesi nihayete ermiştir.⁶⁷³

Özellikle günümüz insanının bir kesimi Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber peygamberler hakkında şüpheye düşüp inkâra gitmişlerdir. Nitekim bunun en önemli nedenlerinden biri de Allah'ın varlığının ispatı (isbat-ı vacib) hususundaki delillerin peygamberlerin nübüvvetlerinin ispatı hususundaki delillerinden daha kuvvetli olmasıdır. Bu nedenle filozofların bir kısmı Allah'a iman etmekle beraber peygamberlerin varlığını reddetmişlerdir.⁶⁷⁴ Filozofların bu konuda öne sürdükleri en önemli argüman, insan aklının iyiyi kötüyü birbirinden ayırt etme noktasında peygamberlere ihtiyaç bırakmayacak derecede yeterli ve kifayetli olmasıdır. Böyle bir durumda peygamberlerin gönderilmesinin abes olacağı ve bu durumun Allah'ın hikmetine ters düşeceği iddiasıyla nübüvveti inkâr etmişlerdir.⁶⁷⁵

Bunlar şöyle bir mantık yürütmüşlerdir; Peygamberlerin beşere getireceği vahyi, akıl ya idrak edebilir ya da edemez. Akıl bunları kavrayabilecek olursa, peygamberlerin gönderilmesine ihtiyaç kalmaz. Şayet akıl bunları kavrayamayacaksa o zaman da

---

⁶⁷³ Ahzâb 33/40.

⁶⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 221-222; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. 5, s. 7.

⁶⁷⁵ Bâkîllânî, *Kitâbü't-Temhid*, s. 104.

peygamberlerin bu bilgileri getirmesi abes olur. Her halükarda zayıf yaratılmış olan insanın sadece akıl ile Allah'ın muradını algılayabilmesi ve bu muradın gereği olan emir ve yasakları hayatına geçirebilmesi imkânsızdır. Çünkü umur-u uhrevî gaybîdir. Gaybî bilgiler ise ancak peygamberin haberdar olabileceği şeylerdir.⁶⁷⁶ Duyular ve akıl, Allah'ı algılayabilme hususunda yetersiz olup ilgili konularda varacakları yer sınırlıdır.⁶⁷⁷ Bununla beraber peygamber olduğunu iddia eden kişilerin uygulamaları akl-ı selim dediğimiz Kur'anî akla uygun olmalıdır. Zira vahyin muhatabı akıldır. Aklı ortadan kaldırdığımız takdirde otomatik olarak vahiy de ortadan kalkmış olur.

Eş'arî, akli iyilik ile kötülüğün tespitinde belirleyici kabul etmemiştir. Zira insan akli, her ne kadar akıl ile taalluku olan bir takım şeyleri kavrayabiliyorsa da şeriatın koymuş olduğu kanun ve kuralları bir peygamber tarafından kendisine tebliğ edilmeksizin anlamaktan acizdir. Dolayısıyla bir şeyin iyi veya kötü olması ancak vahyin bunu bildirmesiyledir.⁶⁷⁸ Bu sebeple insanoğlu, ancak kendisine bir Peygamber gönderildiğinde ve bu peygamber gereken tebliğ vazifesini yerine getirdiğinde şeriatın değerlendirmesine tabi tutulur.⁶⁷⁹

Yüce Allah, insanlara lütuf ve ikramda bulunarak bir hikmete binaen onlara peygamberler göndermiştir.⁶⁸⁰ Bu eylem kendisine aklen zorunlu olmayıp imkânsız da değildir.⁶⁸¹ Çünkü

⁶⁷⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 226, 229.

⁶⁷⁷ Râzî, *el-Erbain fi Usûli'd-Din*, thk. Ahmed Hicâzi Sekkâ, Mektebetü'l Külliyyâtü'l-Ezheriyye, Kahire 1986, s. 98.

⁶⁷⁸ Cüveynî, Ebû'l-Meâliimâmu'l-Harameyn Rüknuddin Abdülmelik, *Kitâbü'l-irşad ilâ kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd*, thk. Esad Temim, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrût 1985, s. 233.

⁶⁷⁹ İbrahim Özdemir, "Eş'arîler'de Kelâmî Ta'lîl", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 4, 2014, c. 2, s. 56.

⁶⁸⁰ İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 174-175; Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-itikad*, s. 116,138, 143.

⁶⁸¹ İbn Fûrek, *Mücerredü'l-makâlât*, s. 175-176.

Peygamber göndermek O'nun fiillerinden biridir. Diğer fiilleri hangi hükme tabi ise nübüvvet de ona tabidir. Dolayısıyla O'nun diğer fiillerinin mümkün olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf söz konusu olmadığına göre nübüvvet imkân dairesinde olup mümkünattandır. Vâcib veya mustahil değildir.⁶⁸²

İslam filozoflarından İbni Sînâ (v. 428/1037), peygamberin gerekliği hususunu sosyo-politik sebeplere bağlamaktadır. Zira insan yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır. Ancak bu durum, insanın sosyal toplum ile kaynaşması için yeterli değildir. Sosyo-politik düzenin kurulması için bazı kurallar vardır. Bunlar yerine getirilmediği zaman haksızlık ve zulmün önünü almak mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla toplumda adalet-zulüm, doğru-yanlış, iyi-kötü değerlerini objektif ve sistematik bir şekilde hayata uygulayacak kural koyucu bir peygambere ihtiyaç vardır.⁶⁸³

1.1.2.2.Ebû Ali el-Cübbâî'ye Göre Nübüvvetin Gerekliği

Ebû Ali el-Cübbâî'ye göre Allah'ın tüm fiillerinin ortak bir özelliği, bu fiillerin insanlara faydalı olmasıdır.⁶⁸⁴ Allah'ın, kıyamet koştuktan sonra kitapları sağ ellerine verilenlerin elde etmiş oldukları sevaptan dolayı onları ödüllendirmesi vâcibtir. Bunun sebebi, kulun Allah tarafından önceden mükellef kılınması ve kulun bu imtihanı geçmesidir. Buradaki vucûbiyet, Allah'ın vermiş olduğu nimete karşı eda edilmesi gereken şükürün vucûbiyeti ile benzerdir. Nasıl ki Cenab-ı Hak, in'âm'da bulunmuş ve bu in'âma mukabil şükür gerekli olmuşsa, aynen öylede kulun

---

⁶⁸² Cüveynî, *el-Akîdetü'l-Nizâmîyye* (Hevâmiş ile birlikte), Mektebetü'l-İman, 2. Baskı, Mısır 2006. s. 303; Gazzâlî, *el-İktisad fi'l-itikad*, s. 143-144.

⁶⁸³ Bknz. Mevlüt Albayrak, "İbn Sina Açısından Dünyaya müdahale Vasıtası Olarak Nübüvvet", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi II. Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu, Isparta 19, 20 Nisan 2001, s. 95.

⁶⁸⁴ Kadı, *Muğnî*, c. 15, s. 65-66.

ödüllendirilmesinin ona vâcib olması yapmış olduğu teklif sebebiyledir.⁶⁸⁵

Cübbâî, akla büyük bir ehemmiyet veren bir şahsiyet olarak meseleye şöyle yaklaşmaktadır: Bütün şer'î mevcut hükümlerin, hüküm verilmeden önce aklî bir değeri vardır. Kısacası aklın bir şeyi güzel veya çirkin bulması Allah'ın koymuş olduğu kanundan daha önce mevcuttu. Akıl güzel ve çirkin olanı birbirinden ayırt edip ortaya koyabilmektedir. Ancak şu var ki güzel ve çirkin olan şeyleri tüm detayları ile bilip kavrayamaz.⁶⁸⁶ Akıl peygamber öncesi namaz, oruç, zekât gibi şeylerin farz olduğunu bilmeyebilir. Fakat Peygamber bunları bildirdikten sonra, onlardaki faydayı mülhaza ettiğinde hemen kabullenir.⁶⁸⁷ Böylelikle sonuçlar dikkate alınarak sağlıklı değerlendirmelerde bulunulabilir.⁶⁸⁸ Bundan dolayı teklifin var olması için akla rehberlik edecek peygamberlerin varlığını zorunludur.⁶⁸⁹ Ayrıca Cübbâî, *لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَنُكُمْ* "Eğer Allah dileyseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı"⁶⁹⁰ ayetinden anlaşıldığı üzere Allah'ın kula taşıyamadığı yükü yüklemeyeceği ve gücünü aşan noktalarda kulun mükellef olmadığını ifade etmektedir.⁶⁹¹

Aynen öylede beşere iyiyi kötüyü birbirinden ayırt edip bu ilkeleri açıklayarak anlaşılabilir hale bir getiren Peygamber akla yardımcı olup ona zaman kazandırmaktadır.⁶⁹² Dolayısıyla Allah,

⁶⁸⁵ Kadı, *Muğni*, c. 15, s. 43-45.

⁶⁸⁶ Kâdî, *Muğni*, s. 381.

⁶⁸⁷ Kadı, *el-Muhtasar fi Usûli'd-Din*, c. 1, s. 235-236.

⁶⁸⁸ *Muğni*, 15, 117-124.

⁶⁸⁹ Ahmet Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşr., İstanbul 2004, s. 231; Şemsuddin Ebu'l-Avn Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî, *Levamiu'l-Envari'l-Behiyye ve Sevatiu'l-Esrari'l-Eseriyye li Şerhi'd-Dureri'l-Mudiyye fi Akdi'l-Firketi'l-Mardiyye*, nşr. Müessesetü'l-Hafikîn, Dimeşk 1982, c. 1, s. 80.

⁶⁹⁰ Bakara, 2/220.

⁶⁹¹ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, c. 6, s. 406.

⁶⁹² Gölcük, *Kelam*, s. 259.

akla yardımcı olması için peygamber göndermek zorundadır.⁶⁹³ Çünkü akıl her ne kadar yüzeysel olarak hükümleri bilse de onların derinlemesine tafsilatını bilemez ve böylelikle eksik kalır.⁶⁹⁴ İşte bu eksikliğin hissedildiği yerde vahiy devreye girer ve peygamber vasıtasıyla problem ortadan kalkıp çözülür. Onun kullarına peygamber göndermesinin yeri doldurulamaz bir lütuf olduğu hakkında Mu'tezile arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. ⁶⁹⁵ Cübbâ'î'de aynı fikirde olup bunu şöyle ifade etmektedir; *إن بعثة الأنبياء كلها أطف* "Peygamberleri gönderilmesi Allah'ın lütuflarındandır"⁶⁹⁶

Bu zorunluluk temelde "adalet" prensibi çerçevesinde ele alınmıştır.⁶⁹⁷ İlkesel olarak "Salah-Aslah" ile "Hüsün-Kubuh" ilkeleri baz alınarak beyan edilmiştir. Zira nübüvvet, insanların yararına olup beşerin saadetini gaye edinmiştir.⁶⁹⁸ Allah'ın beşere faydalı olan şeyi yaratması ona vâcib olduğundan ve peygamber göndermekte faydalı olduğundan peygamber göndermek maslahat gereği Ona vâcibtir.⁶⁹⁹ Cübbâ'î, *وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ* "Allah hiçbir kimseye haksızlık etmek istemez"⁷⁰⁰ ayetine dayanarak Allah'ın, kulun faydasını gözetmesini ve bunun Allah'a vâcib olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰¹

⁶⁹³ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, c. 6, s. 406; Şemsuddin Ebu'l-Avn Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî, *Levamiu'l-Envari'l-Behiyye*, c. 1, s. 80.

⁶⁹⁴ Kâdî, *Muğni*, c. 24, s. 604.

⁶⁹⁵ İbnu'l-Murtaza, *Kalaid*, c. 3, s. 183.

⁶⁹⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, c. 1, s. 81.

⁶⁹⁷ Kâdî, *Muğni*, s. 380-381; Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, thk. Abdülkerim Osman, nşr. Mektebetü'l-Üsra, Kahire 2009, s. 563.

⁶⁹⁸ Kâdî, *Muğni*, s. 386-387.

⁶⁹⁹ Kâdî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 563; Kadi b. Abdunnebi b. Abdurresul, *Dusturu'l-Ulema Camiu'l-Ulum fi İstilahati'l-Funun*, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2000, c. 3, s. 206.

⁷⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/ 108.

⁷⁰¹ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, c. 22, s. 112.

Kâdî Abdulcebbar (v. 415/1025) bu durumu şu örnekle izah etmektedir: “Peygamber göndermek, maslahat gereği mükellefe hastalık göndermeye benzer. Eğer mükellefin hastalığı esnasında inanması ve böylece iyileşeceğini kabul etmesi gerekli olursa, bu akla aykırı olan bir durumu değil, aksine onunla örtüşen bir durumu ortaya çıkarır. Zira akıllarda bunun mükellefin maslahatı için olduğu fikri yerleşmiştir. Öyleyse kadim olan Allah’ın bunu yapması gerekir. Peygamber göndermek de bunun gibidir”.⁷⁰²

Kişi nasıl ki rızkını temin etmek için çalışıp yoruluyorsa, aynı şekilde ruhunu beslemek için ve ahireti için de çalışıp yorulması ve gayret göstermesi gerekir. Dünya işleriyle alakalı çektiğimiz sıkıntılar aslında ahiret işlerimizin kolaylaşması için elzemdir. Zaten Allah’ın insanı sadece dünya hayatı için yaratmış olması düşünülemez ve bu O’nun hikmet prensibine münâfîdir.⁷⁰³

Öte yandan peygamber göndermenin Allah üzerinde zorunlu bir vazife olduğunu kabullenenler, bu zorunluluğun mutlak bir zorunluluk mu yoksa mukayyed bir zorunluluk mu olduğu hususunda ihtilaf etmiş ve iki farklı görüş ortaya koymuşlardır. Mutezile’ye mensup bazı bilginlere göre Allah mutlak olarak peygamber göndermek zorundadır. Diğerlerine göre ise peygamber göndermek Allah’a vacibi-mukayyed olup O’nun bilgisine bağlıdır. Buna göre Allah, iman edeceklerini bildiği kullarına peygamber göndermelidir. Zira kulları için en faydalı şeyi yapmak Allah’a ahlaki bir zorunluluktur. Ancak peygamber gönderdiği takdirde iman etmeyeceklerini bildiği kimselere ise peygamber gönderme zorunluluğu yoktur.

Cübbâî, bilginin eşyaya taalluku üzerinde konuşurken, eşyanın hakikati ne ise tallukun o hakikat üzere olacağını

⁷⁰² Kadı, *el-Muğnî*, 15, 112.

⁷⁰³ Kadı, *el-Muğnî*, c. 15, s. 114-115.

belirtmiştir. Buna göre bazen farklı objelere ait değişik bilgilerle karşılaşabiliriz. Bu ortada bir çelişkinin olduğu anlamına gelmez. Peygamber öncesi aklî bilgiyle Peygamber sonrası bilgi arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Zira çelişki aynı bilginin aynı yer ve zamanda karşılaşmasıyla meydana gelir.⁷⁰⁴

Mâtürîdî (v. 333/944) ise peygamber olmadan dahi insanların, Allah'ın varlığını akıl ile bilmeleri gerektiğini ve dolayısıyla bu durumun kendisi için özür teşkil etmeyeceğini savunmuştur. Ebû Hanîfe (v. 150/767) konu ile alakalı, "Âlemdeki varlık mu'cizelerini, ayetlerini gören kimse için yaratıcıyı tanımada özür yoktur"⁷⁰⁵ diyerek hiçbir mazeretin geçerli olmayacağını belirtmiştir. Bu hususa Kur'an'dan şu ayetlerle istidlal edilmiştir: "Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz"⁷⁰⁶, "Onların peygamberleri: Gökleri ve yeri yaratan, günahlarınızı bağışlamaya çağıran ve bir süreye kadar sizi erteleyen Allah'tan mı şüphe ediyorsunuz? dediler"⁷⁰⁷, "Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?"⁷⁰⁸, "Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı her şeyi ve ecellerinin yaklaşmış olması ihtimalini düşünmüyorlar mı? Bundan sonra hangi söze inanacaklar?"

---

⁷⁰⁴ Kadî, *el-Muğnî*, c. 15, s. 112.

⁷⁰⁵ Gölcük-Toprak, *age*, s. 321-322.

⁷⁰⁶ Fussilet, 41/53.

⁷⁰⁷ İbrahim, 14/10.

⁷⁰⁸ Ğaşiye, 88/17.

Sonuç

Kelâm ilmî üç ana esastan müteşekkildir. Bunlar uluhiyyet, nübüvvet ve âhîret inancıdır. Bu hususlardan ikincisi olan nübüvvet inancı, İslâm dininin en mühim iman esaslarından olup Kur'ân'daki ana kavramlar içerisinde gayet ehemmiyetli bir yere sahiptir.

İşte bu üç esastan biri olan nübüvvet, Peygamber efendimize vahyin nazil olduğu ve sıcaklığını koruduğu dönemlere kadar sâfi bir düşünceyle ele alınmıştır. Fakat sonraki dönemlerde özellikle Emevi-Abbasi dönemlerinde gerçekleşen tercüme-çeviri faaliyetleri birçok konuda olduğu gibi nübüvvet konusunda da yeni tartışmaları meydana getirmiştir. Gün geçtikçe İslâm'ın yayılmasıyla beraber artan fetihlerin etkisiyle sonradan İslâm dinini tercih eden kişilerin her birinin farklı bir kültür ve anlayışa sahip olmaları nedeniyle ilk dönemler saf ve net olan nübüvvet anlayışı, gitgide eski orjinallliğini kaybetmiş ve yeni bir şekil almıştır.

Özellikle sonraki dönemlerde nübüvveti imkânsız gören bazı grupların ortaya çıkmasıyla beraber, ehli-kelâm derhal savunma pozisyonuna geçmiştir. İlk olarak nübüvveti bütün yönleriyle ele alıp meseleleri tek tek incelemişlerdir. Bunun neticesinde muhalif düşünceye sahip olanlara reddiye niteliğinde cevaplar yazıp varid olan soru ve şüpheleri gidermeye çalışmışlardır. Genel olarak İslâm dairesindeki tüm mezhep ve akımlar, Peygamberlerin varlığını kabul etmekle beraber furu'î meselelerde farklı görüşler ortaya koyarak ihtilaf etmişlerdir. Bunların başlıcaları; vahiy, mucize ve vehbilik-kesbilik meselesidir.

Belirtmek isteriz ki kelâm sahasında Mu'tezile ve Eş'ariyye mezhepleri bu ilmîn öncüleri olup sahada ciddi bir öneme sahiptirler. Kanaatimizce her iki mezhebin zirve şahsîyetlerden olan Eş'arî ve Cübbâî'nin nübüvvet hakkındaki düşüncelerini ve bu

düşüncelerin oluşumuna etki eden; hüsün-kubuh meselesi, salah-aslah, bi'setin Allah ile kulları açısından hükmünü vb. nedenlerini ele alıp inceleme ve daha sonra bunların akademik bir düzeyde karşılaştırılıp kıyas edilmesi ilim dünyasına birçok şey kazandıracaktır.

Ayrıca Eş'arî'nin on yaşından kırk yaşına kadar yaklaşık otuz yıllık eğitim dönemini Mu'tezilî düşünür Cübbâî'nin yanında geçirmesi görüşlerinde Mu'tezileye meyledebileceği inancını doğurmaktadır. İşte biz çalışmamızda Eş'arî'nin taklitten uzak müstakil bir düşünce sistemine sahip olduğunu ve nübüvvet ile alakalı birçok meselede Cübbâî ile farklı düşündüğünü ortaya koyduk. Kanaatimizce bu iki şahsiyet üzerine daha geniş çaplı çalışmalar yapılip ilim dünyasına kazandırılmalıdır. Çalışmamızın da bu yönde faydalı bir çalışma olacağını umarız.

Kaynakça

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Akide*, Dımaşk, 1988.

AKÇAY Mustafa, "Bir Kelâm Problemi Olarak Nübüvvetin İmkânı", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 3, sayı 3 (2001).

ALBAYRAK Mevlüt, "İbn Sina Açısından Dünyaya müdahale Vasıtası Olarak Nübüvvet" , Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi II. Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu, Isparta 19, 20 Nisan 2001.

ALİ EL-KARÎ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Davû'l-meâlî li bedi'l-Emalî*, Daru'l-Beyrûtî, thk. Haldun Ali Zeynuddin, Beyrut, ts.

ÂMİDÎ, Seyfüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ali b. Muhammed, *Ebkârü'l-Efkâr fi Usûli'd-Din*, nşr. A. Muhammed el-Mehdi, Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kahire 2002.

BÂKILLÂNÎ, Ebu Bekir et-Tayyib, *Temhidü'l-Evâil ve Telhisu'd-Delâil*, thk. İmâdüddin Ahmed Haydar, Beyrût 1987.

BAĞDÂDÎ Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, *Kitâbü Usûli'd-Din*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1981.

BOLAY Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1996.

CÜVEYNÎ, Ebû'l-Meâlî İmâmu'l-Harameyn Rüknuddin Abdülmelik, *Kitâbü'l-irşad ilâ kavâti'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd*, thk. Esad Temim, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiye, Beyrût 1985.

----- *el-Akâdetü'l-Nizâmiyye* (Hevâmiş ile birlikte), Mektebetü'l-İman, 2. Baskı, Mısır 2006.

DİMEŞKÎ Ebu Hafs Siracuddin Ömer b. Ali el-Hanbelî, *el-Lubab fi Ūlumi'l-Kur'an*, thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.

ERDEM Hüsameddin, *Deizm, DİA*, cilt: 09; sayfa: 109.

EŞ'ARÎ, Ebu Hasan Ali b. İsmail, *el-İbane an Usûli'd-Diyâne*, thk. Abbas Sabbağ, Daru'n-Nefais, Beyrût 2010.

----- *el-Lüma fi Redd ala Ehl-i Zeyğ ve'l-Bida*, thk. İzzettin Seyrevan, nşr. Dâru Lübnân li't-Tabi ve'n-Neşr, Beyrût 1987.

FAHREDDİN RÂZÎ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefatihü'l-Ğayb)*, nşr. Daru İhyai't- Tûrâsi'l-Arabî, Beyrût 1420.

----- *el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, AÜİFY, Ankara 2013.

----- *el-Erbain fi Usûli'd-Din*, thk. Ahmed Hicâzi Sekkâ, Mektebetü'l Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire 1986.

GAZZÂLÎ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, nşr. Dâru'l-Emâne, Beyrût 1969.

----- *el-Munkızu mine'd-Dalâl*, nşr. Ahmet Şemseddin, Beyrût 1988.

----- *Meâricü'l-Kuds fi Medârici Ma'rifeti'n-Nefs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1988.

GÜÇ Ahmet, Sümeniyye, *DİA*, cilt: 38; sayfa: 132.

ÖZDEMİR İbrahim, *Eş'arîler'de Kelâmî Ta'lîl*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 4, 2014, c. 2, s. 56.

ÖZERVARLI M. Sait, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İstanbul 1998.

İBNİ EBİ'L-İZZ, Ebû'l-Hasan Sadreddîn Ali b. Ali b. Muhammed Hanefî Dımaşkî, *Şerhü'l- Akideti't-Tahâviyye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin Türkî, Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987.

İBNİ FÜREK, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dâru'l-Maşrik, Beyrût 1987.

İBNİ HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludag, İstanbul 1983.

İBNİ HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed Hazm ez-Zâhiri, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrût 1986.

İBNİ KAYYİM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkı el-Hanbelî, *Medâricü's-sâlikin*, Kahire 1403/1983.

İBNİ SİNA Ebû Ali Hüseyin b. Abdullah, *eş-Şifâ el-İlâhiyyât*, Birleşik Arap Cumhuriyeti, t.y.

İBNİ TEYMİYYE, Ebû'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed el-Harranî, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, nşr. Amir el-Cezzâr-Enver el-Bâz, Mansûra 1995.

KADI ABDULCEBBAR, Ebû'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedâni, *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhid ve'l-Adl*, thk. Mahmud el-Hudayri, Kâhire 1965.

----- *el-Muhtasar fi Usûli'd-Din*, Mısır 1971.

-----*Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, nşr. Mektebetü'l-Ûsra, Kahire 2009.

KADİ B. ABDUNNEBİ b. Abdurresul, *Dusturu'l-Ulema Camiu'l-Ulum fi İstilahati'l-Funun*, nşr. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2000.

KILAVUZ Ahmet Saim, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşr., İstanbul 2004.

KUŞPINAR Bilal, *İbn-i Sina'da Bilgi Teorisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

MÂTÛRİDÎ, Muhammed b. Muhammed Ebu Mansur, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, trc, Bekir Topaloğlu, İsâm yay. Ankara 2005.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tebşiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay, Ankara 1993.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Ahmet, *Nihâyetü'l-İkdam fî İlmi'l-Kelâm*, London 1934.

ŞEMSUDDİN Ebu'l-Avn Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî, *Levamiu'l-Envari'l-Behiyye ve Sevatiu'l-Esrari'l-Eseriyye li Şerhi'd-Dururi'l-Mudiyye fi Akdi'l-Firketi'l-Mardiyye*, nşr. Müessesetü'l-Hafikîn, Dimeşk 1982.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî eş-Şâfiî, *Şerhu'l-akaid*, Ramazan Ef. Hş. İçinde, Der saadet, İstanbul 1323.

TÜMER Günay, Brahmanizm, *DİA*, cilt: 06; sayfa: 329.

VECDÎ Muhammed Ferid b. Mustafa, *es-Sîretü'l-Muhammediyye*, Kahire ts.

YAVUZ Yusuf Sevki, "Delâilü'n-Nübüvve", *DİA*, c. 9, s. 116.

----- "Cahız", *DİA*, c. 8, İstanbul 1993.

YAVUZ Salih Sabri, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.